Pat Lyons: Theory, data and analysis. Data resources for the Study of Politics in The Czech Republic (Teorie, data a analýza. Zdroje dat pro studium politiky v ČR)

Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2012, 403 s. ISBN 978-80-7330-219-1

Vzestup empirické sociologie v 30. letech 20. století vyvolal potřebu podrobnějšího zkoumání vztahu teorie a empirie a zahájil tak s větší nebo menší frekvencí orientaci pozornosti jednotlivých autorů na oblast samotného sociologického poznání. Domácím odborníkům se dostaly do rukou zejména v 60. a 70. letech práce tvůrců takových zvučných jmen, jakými byli Václav Lamser, Vladimír Jadov nebo Stefan Nowak.

Souvislostem teorie, empirických údajů a jejich analýze se věnuje i nejnovější publikace pracovníka Sociologického ústavu AV ČR v Praze *Pata Lyonse*. Autor se zabývá v rámci osmi kapitol rozdělených do tří částí dvěma tématy, které vzájemně provázal: propojením teorie a empirie a současně bilancováním výzkumů týkajících se politiky realizovaných v ČR po roce 1990. Hned v úvodu mohu konstatovat, že druhý záměr se mu podařilo naplnit mnohem lépe, než představit námět avizovaný v názvu, protože práce je více empiricky popisná než teoretická.

Jako univerzální klíč k vysvětlení původu empirických dat mu slouží teorie veřejného mínění a jeho výzkumu. Prezentovanými koncepcemi se snaží dokreslovat vztahy obou rovin sociologického poznání. Právě tato část nepůsobí příliš organicky.
Bilance jednotlivých sociologických a sociálně psychologických pojetí veřejného mínění začíná myšlenkami Platóna a Aristotela a končí úvahami moderních kritiků veřejného mínění P. Bourdieua nebo P. Converse. Pro zájemce o koncepční otázky veřejného mínění je k dispozici jejich historický souhrn. U autora, který se opírá o konstatování, že F. Tönnies je posledním klasickým sociologem zabývajícím se veřejným míněním (s. 20), se jakoby zastavil čas. Nevěnuje pozornost teoretickým stanoviskům skupiny tvůrců působících od poloviny třicátých let 20. století, spojených s počátky moderního výzkumu veřejného mínění, kteří se pohybují ve svých úvahách na obecnější úrovni sociologického poznání, než naznačuje recenzovaný text. Konkrétně H. Cantril a G. Allport už v té době pokládali za nejpodstatnější úkol společenské vědy vysvětlování vztahu vznikajícího na základě kulturních a individuálních norem, resp. vlivu společnosti, která svým členům říká, co si mají myslet o jejích jednotlivých částech.

V koncepci posuzující působení veřejného mínění považuje P. Lyons za hlavní jeho propojení s fungováním demokracie. Přiklání se k politické a vědecké kritice masových výzkumů, jejichž výsledky nereflektují komplexní sociální realitu. (s. 70) Nepřipouští si, že masové výzkumy ze své podstaty takové ambice nemohou mít.

K teoretickému zakotvení dat se autorovi nabízela jiná perspektiva, orientace na pojetí občanské politické kultury Almonda a Verby. Spojení aktivit lidí a jejich podílu na demokracii by bylo v tomto kontextu přinejmenším rovnocenné s využitým praktickým potenciálem veřejného mínění. V textu je sice zmínka o existenci politické kultury, větší pozornost jí však není věnována.

Kapitola zabývající se původem a podstatou politických postojů, prezentací klasických koncepcí, které je objasňují i vlastními kritickými pohledy na ně, navazuje na předchozí obsah. Čtenáře seznamuje s nejnovějšími výzkumy v této oblasti, s důrazem na fungování lidského mozku, jeho neuro-kognitivních aktivit. Uváděné charakteristiky postojů korespondují s obecným východiskem autora, podle něhož se veřejné mínění ztotožňuje s individuálními projevy, měřenými prostřednictvím výzkumů.

Třetí kapitola, která zahajuje nejrozsáhlejší část práce, přináší přehled jednotlivých typů politických šetření, resp. průzkumů volebního chování. Datům z realizovaných empirických akcí v rámci ČR předchází teoretický rozbor okolností, ovlivňujících faktickou podobu údajů, zájemci mají možnost postupně se seznámit s výzkumy voleb od úrovně obcí a krajů až po Poslaneckou sněmovnu PČR. Nechybí ani přehled doposud provedených exit-poolů, panelových či kontinuálních šetření s příklady některých časových řad v horizontu několika let i mnoha desetiletí. Autor ne zcela přesně spojuje první předvolební výzkum volebních preferencí uskutečněný po listopadu 1989 se šetřením agentur AISA a STEM na konci dubna a začátkem května 1990. IVVM (předchůdce CVVM) začal s tímto typem průzkumu už začátkem února 1990.

Úvodní část navazující kapitoly o komparativních výzkumných šetřeních kterých se Česká republika dlouhodobě účastní, začíná informací o charakteristice mezinárodního průzkumu Svět 2000, probíhajícího v roce 1967. P. Lyons rozděluje komparativní data do dvou skupin: 1. Zachycující všeobecné trendy prostřednictvím standardních výzkumů typu European Social Survey, European Values Surveys, International Social Survey Project atd. 2. Orientovaná především na procesy transformace v šetřeních New Democracy Barometers, New European Barometers Comparative Study of Electoral Systems atd. Na základě zobecněných poznatků vyslovuje závěr, že v rámci české demokracie se uplatňují normy blízké zavedeným systémům, absentuje však občanská informační struktura, známá ze západní Evropy či USA. Spolu s Durkheimem konstatuje, že údaje o politických postojích nepředstavují „objektivní fakta“, protože data nemluví sama za sebe. K myšlence se opakovaně vrací. K plnému pochopení získaných dat slouží, podle něj, mezinárodní komparativní výzkumy, zvýrazňující roli kontextuálních proměnných, ovlivňujících politické, volební postoje a chování. V rámci jejich obsahu soustřeďuje pozornost na moduly vypovídající o vztahu občanů ke klíčovým institucím a procesům, z nichž zdůrazňuje význam občanského modulu, modulu vztahu k vládnutí a modulů zjišťujících míru jednotlivých úrovní identit od regionální až k nadnárodní, evropské.

Pátá kapitola zabývající se výzkumy elit, na rozdíl od předchozích dvou, začíná stručným odkazem na teoretické zdroje a klasické autory orientované na tuto problematiku. Chybí však alespoň zmínka o českém vědci M. Jodlovi, který se působení elit rovněž věnoval. Faktografická část je uvedena charakteristikou tvůrců mínění v ČR a jejích vlivem na společnost v roce 1969. Poměrně rozsáhlý text přináší přehled výzkumů o českých elitách, vztahu občanů, mas a veřejnosti k elitám v rámci EU, resp. k evropským elitám i na pozadí takového indikátoru, jakým je levo-pravá politická orientace. Přibližuje šetření politických, ekonomických i kulturních elit, kandidátů do sněmovny, výzkumy senátorů i členů politických stran. Autora, zdá se,

překvapuje menší počet studií rozhodovacích elit v komparaci s výzkumy politických postojů veřejnosti. (s. 209)

Vhodné doplnění předchozích témat nabízí šestá kapitola. Představuje stále více se rozšiřující oblasti výzkumu, spojené s objektivním zjišťováním skutečné pozice politických subjektů a aktérů pomocí takových metod, jakými jsou analýza dokumentů a výzkumy expertů. Autor je zařazuje k alternativním postupům při odhalování politických pozic jednotlivých subjektů na základě projevů, oficiálních dokumentů stran, politických vyhlášení, rozhovorů či materiálů z volebních kampaní. Čtenář má možnost se seznámit s mezinárodním projektem, kterého cílem je porovnávat politické dokumenty. Účastníci Comparative Manifesto Project (CMP), fungujícího od roku 1945, ručně analyzovali programy v 50 zemích. Za jejich minulými i současnými aktivitami stojí více než 3800 stranických programů, vztahujících se k téměř šesti stovkám voleb, do nichž bylo zapojeno celkem 850 politických subjektů tří kontinentů. Stojí za pozornost, že z programů 39 českých politických stran za léta 1990 – 2006 tvořil podíl nezařaditelných 3 %, což představovalo méně než mezinárodní průměr. Analýza jejich účinkování ve volbách v ČR je poučná pro všechny čtenáře, zejména zástupce politických aktérů, kteří se mohou i touto cestou přesvědčit, že se vzájemně napodobují (dělají to, co dělají druzí s. 220). Ve finále politické strany hledají nové voliče v každých parlamentních volbách, nebo přesněji voliči hledají nové politické subjekty, jak to dokumentovaly výsledky z října 2013.

Přínosy expertního šetření jsou hodnoceny ambivalentně. Na jedné straně nezávislí experti dodávají validní a reliabilní data o místě politické strany na politickém kolbišti a jejich odhady jsou vysoce kvalifikované, na straně druhé se mohou lišit v chápání základních pojmů spojených s působením stran a jejich jednotlivých úrovní.

Třetímu tématu uvedenému v názvu knihy, analýze, jsou věnovány zbývající dvě kapitoly. Autor ve vymezení pojetí analýzy, na rozdíl od jiných prací, svůj postup nespojuje s použitím statistických metod, ale se samotnou interpretací politických výzkumných dat. (s. 244) Jeho značná výzkumnická erudice se výrazně promítá do metodologického charakteru sedmé kapitoly. Text obsahuje standardní část zabývající se okolnostmi validity a reliability, šest případových studií ilustrujících chybně zjištěné předvolební výsledky volených subjektů, počínaje nejznámějšími případy z historie, dopad efektu možnosti volby odpovědi a obecné metodologické poznámky, které se týkají masového zkoumání. Validitu a reliabilitu chápe v širším slova smyslu, nejen v jejich základních parametrech, ale i s ohledem na zjišťování a výskyt možných nedostatků ve výzkumu. Předkládá koncepci měření postojů spojenou s kognitivním ovlivněním, existencí postojů a jejich společenskou akceptací. Na základě analýzy výzkumných chyb vyvozuje dva závěry: 1. Pokud se měřené postoje používají k predikci chování, při výskytu malých chyb je to možné. 2. Při usuzování na jeden druh postojů z jiných funguje vzájemný vliv chybovosti vyúsťující do nesprávných závěrů. Podrobně se zabývá nedostatky předvolebních výzkumů. Identifikuje v nich metodologická, politická, sociologická a jiná pochybení. (s. 255) Věnuje se rovněž efektům dotazování. Připomíná dnes už „klasický“ vliv formulace otázek na výsledek, efekt pořadí otázek, který bývá označovaný jako haló efekt. Zájemcům o problém budou uvedené teze známé. Pozastavuje se nad požadavky kladenými na poznatky politických výzkumů, aby v ideálním případě napodobňovaly výsledky voleb.

Obsahové a metodologické informace dlouhodobě naznačují, že takový požadavek je nedosažitelný.

Poslední kapitola je orientovaná na prezentaci výzkumných dat a interpretaci výzkumných otázek s dopadem na analýzu. Pracuje s protikladnými výkladovými koncepcemi procesu zjišťování postojů klasickou testovací teorií, podle níž odpovědi jednotlivců přibližují skutečné postoje a modelem názorových vzorků (belief sampling model), podle kterého se postoje utvářejí v průběhu rozhovoru. Autor i v tomto případě opakuje známou tezi, že je lépe interpretovat získaná data jako předpokládané názory než jako pravdivé a pevné postoje. (s. 270) Podrobněji analyzuje možnosti odpovědí týkající se osobního poměru ke straně v rozdílných kontextech, z nichž za nejdůležitější pokládá vliv institucí na odpovědi, zejména v případě, že se porovnávají data z 22 států s odlišnou historií, stranickým systémem a společensko-politickým uspořádáním. Úroveň země považuje v této souvislosti za významnou, protože umožňuje vysvětlit velké množství rozdílností v datech. Autor usuzuje z výsledků na dvě důležité věci. Podle něj mnoho respondentů není schopno okamžitě uvést svůj vztah ke straně a mnoho občanů nepřemýšlí v této dimenzi. (s. 290) Zabývá se i měřením dvou variant odpovědí vyjadřujících těsnost vztahu ke straně a rozděluje země podle výsledků. Opakovaně přináší důkazy o tom, že názorové rozhodování ovlivňují jak individuální tak kulturní faktory.

Rozbor politických dat spojuje s požadavkem racionalizace, kterou se snaží prezentovat prostřednictvím výzkumných otázek směrem ke třem sledovaným oblastem. V teoretické sféře se opírá o odpovědi na otázky, co jsou politické postoje, proč jsou důležité a jak je možné postoje měřit. K datové složce přiřazuje otázku, jak političtí vědci konceptualizují výzkumná data. Rovinu analýzy uvádí otázkou, zda teorie testují mechanismus vytváření dat nebo politickou realitu.

V závěru se vrací k důležitosti vztahu mezi veřejným míněním a veřejnou politikou, která se vyjadřuje prostřednictvím pěti modelů: modelu racionálního aktivismu, kdy občané vyvíjejí tlak prostřednictvím voleb, modelu politických stran, kdy strany tvoří prostředníka mezi voličstvem a zvolenými poslanci, modelu skupinového tlaku, vlivu na veřejnou politiku uskutečněného prostřednictvím kolektivní akce zájmových skupin, modelu sdílených názorů, kdy politická reprezentace není pod tlakem, protože má stejné názory jako voliči, modelu hraní rolí za situace, že zákonodárci respektují názory voličů. (s. 298-299) Správně upozorňuje, že výzkumy shromažďují mínění, názory občanů a prezentují tím více masové než veřejné mínění, které reflektuje spíše „výrobu odpovědí“ než „vyjádření preferencí.“ Výsledná data odrážejí jednu stránku veřejného mínění, která je přístupná statistické analýze a je publikována v médiích a odborných pracích. Autor poznamenává, že časté používání standardní formy statistických hypotéz a jejich testování v rámci sociálních věd je více orientováno směrem k testování dat než k teorii sociální reality. Prostřednictvím odpovědi na poslední otázku, jaký je vztah mezi teorií, daty a analýzou, zdůrazňuje význam teorie shrnutím, že všechno poznání je výsledkem teorie. Neexistují objektivní data ani fakta, která jsou nezávislá na interpretaci a teoretickém testování.

Závěrečná poznámka se vrací ke zhodnocení zdrojů kvantitativních politických údajů, jež umožňují studium české politiky. Jde o tři zdroje: oficiální volební statistiky, výzkumná data na úrovni jednotlivých občanů, elit a expertů a texty vytvářené

v průběhu politických aktivit. Obsah publikace dokumentuje, že každý typ politických dat má odlišné silné a slabé stránky.
Zvýrazňuje permanentní důležitost politické teorie (i když se věnuje teorii veřejného mínění), která bude hrát nadále významnou roli vzhledem k narůstajícímu rozsahu datových zdrojů a k stále propracovanějším metodám statistické analýzy a bude tak vyvolávat potřebu nových odpovědi na otázku o vztahu teorie, dat a analýzy.

Autor v recenzované publikaci nepřináší uspokojivou odpověď týkající se vztahu veřejného mínění a jeho empirických projevů (i když to asi nebyl jeho hlavní cíl), redukuje jej jen na zkoumání názorů a mínění a přirozeně se přiklání k tzv. sumaristické koncepci. V okruhu čtenářů zajímajících se o předvolební výzkumy, naopak, vyvolá spokojenost s prezentovanými poznatky. Obsah předložené knihy může zájemce inspirovat zejména při přípravě výzkumných nástrojů. Pozorný čtenář si však rovněž všimne drobná přehlédnutí (u výzkumu z roku 1936 je uvedena redakce Readers Digest místo Literary Digest s. 28).

P. Lyons nenavázal na dosavadní „dědictví“ v této oblasti, a tak by práci více slušel název *Získávání dat a jejich analýza*, přesto představuje solidní přínos k poznávání rozmanitých stránek politických výzkumů a výzkumných problémů s nimi spojených.

Ján Mišovič
Teologická fakulta JU, České Budějovice
Česká republika